

РОЛЬ АНАЛІТИЧНОЇ ОЦІНКИ РИЗИКІВ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ РИЗИКАМИ

Розглянуто методологічні аспекти банківського ризику та системи управління ним. Досліджено сучасні концептуальні підходи щодо побудови системи управління ризиками банку на основі їх аналітичної оцінки. Запропоновано основні підходи щодо удосконалення аналітичної оцінки ризикованості діяльності банку в умовах економічної кризи.

Діяльність банку за своєю природою пов'язана з ризиками, які генеруються численними чинниками (зовнішнім середовищем, структурою активів і пасивів, іншими фінансовими і функціональними чинниками), що впливають на їх рівень і, отже, спосіб їх аналізу і методи вимірювання і зниження. Розуміння сутності цих ризиків, правильна оцінка й управління ними дозволяє уникнути або значно зменшити ймовірні втрати, що виникають у банківській діяльності, особливо внаслідок впливу сучасної світової фінансової кризи, глибина і тривалість якої виявились набагато сильніші, ніж очікувалось. Надзвичайно вагоме значення банків у функціонуючій ринковій системі, а також сучасні кризові явища зумовлюють необхідність адекватно оцінювати ризики, аналізувати їх та відображати в управлінській інформації для свідомого керування та контролю за ними.

Незважаючи на те, що питанню банківських ризиків останнім часом приділяється все більша увага як у наукових дослідженнях, так і на практиці, проблема ризиків у банківській залишається складною і недостатньо вивченою. У цілому, методологічною основою побудови системи управління ризиком банку на сьогодні є рекомендації Базельського комітету, матеріали НБУ[5; 6], розробки вітчизняних та іноземних фахівців, які стосуються проблем управління ризиком банку, розглянутих у працях Волошина І.В., Кириченка О.А., Ковальова П.П.,

Міщенко В.І., Примостки Л.О., Чуб П.М., Г. Марковіца, У. Шарпа, Роуза П., Грюнінга Х., Брайнович Братановича С. та багато ін. [1; 2; 3; 7; 9; 10; 14; 15].

Найявні теоретичні відомості та практичні методики вказаних авторів здебільшого присвячені проблемам класифікації ризиків, методам їх кількісної оцінки і, відповідно, менше уваги приділяється пошуку ефективних методів управління, що ґрунтуються на дієвих моделях аналізу ризикованості діяльності банку, які були б адекватними до реальних можливостей вітчизняних банків.

А саме, розглядаючи методологію банківського ризику, слід враховувати, що до останнього часу термін „ризик” у сучасній економічній літературі ще на дістав остаточного тлумачення. Зокрема, зміст цього терміна розкривається в різноманітних тлумачних, економічних, фінансових та інших словниках. В американському словнику англійської мови Н. Уебстера (1828) ризик розглядається як „опасность, возможность убытков или ущерба” [8, с.10-11]. в українському фінансовому словнику (2000) – ризик визначається як осмислена можливість загрози виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв’язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами ”[4, с.405].

Але починаючи з 1990-х рр., разом з появою концепції Value-At-Risk (VaR-метод),¹ ризик почали визначати через імовірність втрат. Відповідно, кількісне визначення ризику було зведено до визначення розміру потенційних втрат.

Отже, на сьогодні, у банківській практиці ризик заведено визначати як вартісне вираження імовірності події, що викликає фінансові втрати, пов’язані з недоотриманням доходів або зменшенням вартості капіталу банку [1;3;7;9;10].

¹ Value-At-Risk (VaR-метод)- використовується для визначення кількості ризику, зокрема використовується для розрахунку потенційних збитків на основі показника ризикової вартості, який є узагальнюючим кількісним статистичним виміром ризику і враховує кореляцію між впливом різних факторів ризику [16; 17].

Наведені визначення, по суті, досить близькі між собою й акцентують увагу на можливих негативних наслідках подій чи прийнятих рішень. Також існування ризику пов'язується з неможливістю точно до 100% прогнозувати майбутнє внаслідок його невизначеності. Виходячи з цього, можна виділити основну властивість ризику: ризик має місце тільки стосовно майбутнього й нерозривно пов'язаний із прогнозуванням і плануванням та, відповідно, із прийняттям рішень узагалі. Тим самим, існування ризику безпосередньо пов'язується з певною невизначеністю, яка неоднорідна за формою прояву і за змістом.

Тобто, поняття „**ризик**” характеризує таку ситуацію, коли настання деяких подій імовірно й може бути оцінене кількісно або якісно, а „**невизначеність**” припускає неможливість оцінки вірогідності настання таких подій і пов'язується зі станом незнання того, що відбувається, або розглядається як вид небезпеки, про яку нічого невідомо і яку неможливо оцінити та виміряти.

Але, на відміну від невизначеності, ризик виникає тільки у тих випадках, коли економічний суб'єкт приймає рішення чи здійснює цілеспрямовані дії. Нерозривно пов'язаний з прийняттям рішень, ризик є прогностичною оцінкою можливості та наслідків настання певної події. Таке розуміння ризику можна зустріти в кібернетиці, де невизначеність розглядається як невдача у передбаченні поведінки деякої системи на основі припущень законів її поведінки та доступної інформації про її початковий стан. За таких умов невизначеності суб'єкт може здійснювати дію, відстрочити її настання, або взагалі відмовитися від виконання такої дії.

Класична концепція взаємозв'язку ризику та невизначеності була сформульована Ф.Найтом (1921) в його праці „Ризик, невизначеність та прибуток”[13]. Відповідно до цієї концепції, ризик розглядається як невизначеність, яку можна визначити: економічний суб'єкт може „передбачити” або вгадати деякі параметри (результати, умови) своїх дій у

майбутньому. Спосіб такого визначення може бути відносно простим – наприклад, аналітичним чи історичним (за прецедентом, шляхом підгонки до відомого закону розподілу), або складним – наприклад, коли ризикову ситуацію приходится визначати в погано визначених термінах суб'єктивних ймовірностей та нечітких змінних за експертними оцінками. Тобто, невизначеність треба перетворити у ризик, який необхідно детально вивчити і оцінити.

Оскільки реалізація ризиків означає виникнення збитків у тій чи іншій формі, то їх розмір (величина) може використовуватись для виміру міри ризику з урахуванням імовірності, з якою ці втрати можуть відбутися. Наприклад, коли ймовірність втрат висока, а розмір їх малий або навпаки – збитки малоімовірні, але оцінюються як значні, то ризик вважається невисоким (малим). *Усю множину існуючих методик розрахунку ризику можна згрупувати в декілька підходів:*

- ризик оцінюється як сума добутоків можливих втрат (розміру збитків) внаслідок настання ризикової події, зважених з урахуванням ймовірності їх настання;
- оцінка ризику ґрунтується на визначенні суми ризиків від ухвалення окремого рішення з урахуванням ризиків зовнішнього середовища (незалежних від нашого рішення);
- ризик визначається як добуток імовірність настання негативної події на ступінь негативних наслідків.

Основні методи визначення ймовірності ґрунтуються на обчисленні частоти, з якою в минулому відбувалася негативна подія, Для цього використовуються методи теорії ймовірностей, економічної статистики, теорії ігор та інші математичні методи.

Оцінюючи ризик та розробляючи стратегію управління ризиком також необхідно враховувати, що між рівнем ризику та розміром доходу існує прямо пропорційна залежність: ***чим вищий очікуваний дохід, тим вищим виявиться рівень ризику.***

Цей взаємозв'язок простежено, зокрема, у фундаментальних працях основоположників теорій ризику Г. Марковіца [14;15] та У. Шарпа [10] на прикладі кредитного та інвестиційного ризиків (Нобелівська премія 1990р.). При цьому кредитний та інвестиційний ризики розглядалися як дисперсія вірогідних варіантів одержання доходу. Відповідно, якщо зіставити ризик з нормою прибутку, де ризик (дисперсія вірогідних доходів) виражено стандартним відхиленням очікуваної норми прибутку на інвестиції, то, по мірі зростання ризику (в результаті збільшення кредитного ризику або строку інвестування), очікувана норма прибутку також зростає. Таким чином доказано, що **банк, який вкладає кошти в потенційно прибутковіші інвестиції та кредити, одночасно йде на підвищений ризик.**

Тим самим, одним з найважливіших і складних завдань у сфері фінансового менеджменту банку є балансування між прибутковістю та ризиком, пошук їх оптимального співвідношення. **Критерієм оптимальності**, при цьому, **є максимізація ринкової вартості власного (акціонерного) капіталу банку як мета діяльності комерційного банку.** За такої мети усі управлінські рішення мають бути спрямовані на підвищення ринкової ціни акцій банку, а вплив наслідків таких рішень на реальну ціну акцій можна оцінити в процесі аналізу співвідношення прибутку та ризику, що пояснює *теорія ефективного ринку (efficient market hypothesis)*. Згідно з цією теорією показники, сформовані під впливом ринкових чинників, вважаються найоб'єктивнішими, оскільки в них відображено існуючі погляди великої кількості учасників ринку на дохідність і ризик конкретного інструменту.

Але, на сьогодні, фундаментальні положення теорії ефективного ринку та „економіки оптимальності” критично переглядає *концепція недосконалих ринків та біхевіористична теорія фінансів* сформульовані, відповідно, в експериментальній економіці В. Сміта [18,с.126] та психології фінансів Д. Канемана та А. Тверські [11;12, с.126] (Нобелівська

премія 2002 р.). *Головні положення цієї концепції полягають у наступному:*

- люди при прийнятті економічних рішень в умовах ризику керуються не раціональним вибором, а евристичними (типу суб'єктивної імовірності, яка суперечить правилам класичного визначення ймовірностей);
- рішення, що приймаються є далекими від оптимальних, визначених на основі теорії „економіки оптимальності”, ринки можуть бути сильно неефективними, а ринкова рівновага залежить від механізму організації торгів.

Таким чином, дана концепція дає експериментальне обґрунтування недосконалості ринкових механізмів та суб'єктивності оцінок ризику індивідуумами при прийнятті рішень. По суті, доведено, що люди при прийнятті рішень спираються не стільки на статистику ринку, скільки на природу і логіку подій, які керують ринком.

Враховуючи, що негативні наслідки сучасної глобальної фінансової кризи важко передбачити на основі класичного розрахунку ймовірностей, *застосування концепції недосконалих ринків для побудови системи управління ризиком, на нашу думку, за сучасних умов є найбільш прийнятним та потребує використання саме аналітичних засобів, оскільки вони дозволяють визначити певні тенденції та логіку окремих подій в процесі управління ризиком².* Такий процес є системним та пов'язує аналіз ризику з розробкою та вжиттям необхідних заходів щодо його мінімізації з урахуванням впливу зовнішнього середовища та специфіки діяльності банку.

Відомо, що існує багато моделей, що дозволяють виміряти ризик на основі визначення його імовірнісних оцінок, але саме *за допомогою аналізу можна відстежити логіку подій на ринку та екстраполювати їх на майбутнє, встановити найсуттєвіші факторні показники, які*

² Система управління ризиком або ризик-менеджмент - включає в себе стратегію та тактику управління, направлені на досягнення основних бізнес-цілей банку. Ефективний ризик-менеджмент включає: систему управління; систему ідентифікації і вимірювання; систему супроводження (моніторингу та контролю)[6].

впливають на зміни результатів діяльності банку та забезпечити комплексне, органічно взаємопов'язане дослідження ризиковості роботи банку.

Досліджуючи проблеми аналізу та управління ризиками слід також звертати увагу на світові тенденції розвитку сучасної банківської справи, які пов'язані з технологічним прогресом та процесом дерегулювання та інтернаціоналізації банківської діяльності. Це призвело до того, що наприкінці 80-х років ХХ століття прибутковість традиційних видів банківської діяльності почала знижуватись, а вимоги до достатності капіталів банків – зростати. Тобто, традиційні операції банку, пов'язані зі залученням депозитів та наданням кредитів, на сьогодні, є лише частиною діяльності банку та, у більшості випадків, найменш прибутковою. Відповідно, найбільш прибутковими джерелами вважається отримання доходів за рахунок комісійних виплат, торгівлі на фінансових ринках та від застосування похідних позабалансових інструментів (наприклад, свопів, ф'ючерсів, опціонів тощо). Такі фінансові інновації у банківській справі, особливо пов'язані із застосуванням позабалансових інструментів, обумовлюють концентрацію ризику та підвищення нестабільності банківських систем у цілому, формуючи одну із фундаментальних проблем сучасності. Особливо це стосується валютного та процентного ризику, кореляція між якими як в межах окремого банку, так і в масштабах банківської системи збільшилась і стала більш складною. Інтернаціоналізація та дерегулювання підвищили ймовірність поширення кризи окремого банку на всю банківську систему як це відбувалося під час поширення таїландської фінансової кризи на інші країни Південно-Східної та Східної Азії та спостерігається зараз, під час світової фінансової кризи.

Через вказані явища потреба в оцінці, управлінні та контролі за розміром банківського ризику збільшилась. У межах конкретного банку нові умови банківської діяльності та зростання нестабільності ринків обумовили необхідність інтегрованого підходу до *управління активами*,

пасивами та ризиком.

Такий підхід передбачає, що для адекватної оцінки та інтерпретації отриманих результатів, проведення прогностичних розрахунків потенційного розвитку, здійснення діагностики основних проблем та розробки ефективних управлінських рішень, банківський аналітик повинен мати цілісне бачення проблем фінансової системи, навіть якщо розглядається окремий банк. Це обумовлює зближення понять управління ризиками та корпоративного управління.

Тим самим, щоб забезпечити ефективну аналітичну оцінку ризикованості діяльності банку в умовах нестійкого та конкурентного ринку, аналітики та органи нагляду банку повинні не тільки вміти застосовувати складні аналітичні інструменти, але й враховувати потенційні ризикові явища в інших секторах фінансової системи, нові тенденції в банківській справі та системах нагляду за кордоном. Мова йде про ***важливість удосконалення якісного аналізу ризиків***, який дозволяє виявляти ризик, встановлювати потенційні ризикові сфери та ідентифікувати ризик. Він, по суті, відповідає *концепції недосконалих ринків* (про сутність якої говорилося вище) і має ґрунтуватись на ретроспективному, поточному та перспективному дослідженні, а також на методах припущень, порівнянь та експертних оцінок. В основі своїй він є суб'єктивним і вимагає від аналітиків досконалого знання нормативної бази та внутрішніх положень банку, володіння інформацією про зовнішні ризики та аналітичними навичками. Тому, для забезпечення ефективності такого аналізу необхідним є використання на постійній основі груп кваліфікованих спеціалістів, які працюють з одними і тими ж банками протягом тривалого періоду часу.

З іншого боку, не менш важливим є ***кількісний аналіз ризиків***, який проводиться як за допомогою апріорних методів, що ґрунтуються на теоретичних положеннях, коли оцінка ризиків встановлюється за допомогою логічних міркувань, так і за допомогою методів, що

ґрунтуються на емпіричних підходах, зокрема, метод аналізу фінансових коефіцієнтів (ліквідності, достатності капіталу, якості кредитного портфеля тощо). В даному контексті подібний аналіз повинен бути орієнтований на аналітичну **оцінку фінансових коефіцієнтів у широкому розумінні**: не тільки з точки зору оцінки величини ризику, але й з точки зору якості управління ризиком, оцінки змін і тенденцій в динаміці ризиків; враховувати вплив різноманітних факторів, перш за все часового фактору та якості корпоративного управління (оцінювати адекватність і послідовність банківської політики та процедур, ефективність і повноту внутрішнього контролю, своєчасність і точність інформаційного забезпечення).

У цілому, обираючи підходи щодо аналітичної оцінки ризикованості діяльності банку, слід враховувати, що ймовірними джерелами покриття ризику є зовнішні, перш за все, централізоване рефінансування діяльності банків для підтримки їх ліквідності, а також внутрішні джерела, до яких відносять власний капітал банку та резерви, що створюються як за рахунок прибутку, так і за рахунок витрат. Це обумовлює досить складну **методологічну проблему щодо управління та, відповідно, аналізу ризику як на макро-, так і на мікрорівнях, а також забезпечення їх взаємозв'язку**.

А саме, *на макрорівні (на рівні банківської системи)* процес аналізу ризикованості банківської діяльності здійснюється, перш за все, центральним банком з метою підтримки валютної та економічної стабільності банківської системи на основі реалізації грошово-кредитної політики, банківського нагляду та моніторингу платіжної системи. Важливими механізмами регулювання банківських ризиків є оптимізація вимог щодо складу та нормативів достатності капіталу банку, нагляд за дотриманням інших економічних нормативів, що регулюють діяльність банку; контроль за стандартами організації та діяльності служб внутрішнього контролю банків та управління ризиками, за виконанням

вимог щодо розкриття інформації про фінансовий стан та загальний ризик банку (відповідно до Базельської угоди II, яка визначила підходи нагляду на основі ризику); розробка нормативних вимог до методик кількісної оцінки ризиків банку тощо. При цьому, *хоча аналіз ризикованості на цьому рівні і зосереджений на макроекономічних аспектах забезпечення загальної рівноваги та стабільності цін, основою для досягнення такої стабільності є мікроекономічні проблеми ліквідності та платоспроможності окремих банків.*

Управління ризиками на мікрорівні (на рівні окремого комерційного банку) крім зовнішніх, передбачає використання внутрішніх моделей оцінки та методів управління ризиками (таких як лімітування, хеджування, внутрішній контроль тощо) з урахуванням спеціалізації банку на окремих видах послуг. Аналіз ризикованості діяльності банку на мікрорівні також повинен показувати як співвідноситься прибутковість, структура балансу та достатність капіталу даного банку з тенденціями інших банків, аналогічних за розмірами чистих активів та власного капіталу. Ґрунтовний аналіз може виявити характер і причини відхилень: суттєві відхилення профілю ризику окремого банку можуть бути як результатом унікальних умов, які не мають впливу на банківський сектор у цілому, так і бути раннім індикатором ймовірних тенденцій для інших банків.

Тим самим, мінімізувати ризики з урахуванням впливу зовнішнього середовища, у тому числі системної економічної кризи, та специфіки діяльності банку повинна система управління ризиками, ключовими компонентами якої мають бути:

- постійна та чітко сформульована стратегія управління ризиком та відповідна методологія, спрямована на досягнення певних оперативних цілей, що враховують взаємозв'язок між окремими факторами ризику на макро- та мікрорівнях;
- забезпечення формалізації та координації реалізації стратегічних рішень в процесі управління ризиком на основі розробки системи лімітів

або коефіцієнтів та їх оптимальних значень як індикаторів прийняттого рівня ризику. Відповідні ділові та функціональні процеси повинні містити завдання з управління ризиком та параметри прийняття рішень;

- прийняття банком управлінських рішень на основі ґрунтового кількісного і якісного аналізу відповідних параметрів ризику з урахуванням комплексної взаємодії різних факторів фінансового ризику та завдання їх збалансування;

- розробка методів кількісного моделювання з метою імітації та аналізу впливу зовнішнього середовища на загальний ризик банку, його ліквідність, прибутковість та ризикованість за допомогою створення повноцінних автоматизованих систем управління ризиками.

У цілому, роль аналітичної оцінки ризиків в системі управління ризиками банку полягає у тому, щоб усі ризики, які аналізуються знаходились у межах затверджених лімітів або оптимальних значень фінансових коефіцієнтів, повністю ідентифікувалися та оцінювалися ще до проведення операцій, відстежувалися у динаміці на постійній основі, повністю і своєчасно відображалися в системах управлінської інформації. Розв'язання зазначених проблем, на нашу думку, дасть змогу удосконалити методологію вітчизняного банківського ризик-менеджменту.

Література:

1. Банківський менеджмент: Підручник /За ред.. О.А. Кириченка, В.І.Міщенко. – К.:Знання, 2005. – 831 с.
2. Волошин И.В. Оценка банковских рисков: новые подходы. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004.
3. Грюнинг Х. Ван, Брайнович Братанович С. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском / Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 304с.
4. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. – 3-тє вид., випр. та доп. – К.: Т-во „Знання” , КОО, 2000. – 587с.

5. Методичні вказівки з інспектування банків „Система оцінки ризиків”: Постанова Правління НБУ від 15.03.2004р. № 104.
6. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, схвалені постановою Правління НБУ від 02.08. 2004 р. №361.
7. Роуз Питер С. Банковский менеджмент. Пер. с англ. со 2-го изд. – М.: «Дело ЛТД», 1995. – 768 с.
8. Ступаков В.С. Токаренко Г.С. Риск-менеджмент. – М.: Финансы и статистика, 2005, - 288с.
9. Управління банківськими ризиками: Навч. посіб. / Л.О. Примостка, П.М. Чуб, Г.Т. Карчева та ін.; За заг. ред.. д.е.н., проф. Л.О. Примостки. – К.: КНЕУ, 2007. – 600 с.
10. Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. Инвестиции: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2003. – XII. – 1028с.
11. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An analysis of decision under risk // *Econometrica*. – 1979. – V. 47.
12. Kahneman D., Tversky A., eds. *Choices. Values and frames*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
13. Knight F. *Risk, Uncertainty and Profit* // Boston Houghton Mifflin Co. – 1921.
14. Markowitz H. *Portfolio Selection* // *Journal of Finance*. – 1952. – V.7. – No.1. – P. 77 – 91.
15. Markowitz Harry M / *Portfolio Selection. Efficient Diversification of Investments*. – New York: Wiley, 1956. - 157p.
16. Crouhy M., Galai D. Mark R. *Risk Management*. – N.Y.: McGraw Hill, 2001.
17. *Risk Management. – A Practical Guide* // J.P. Morgan-Reuters Risk Metrics, LLC. – 1998.
18. Smith V.L. *Experimental Economics: Induced value theory* // *American Economic Review, Papers and Proceedings*. – 1976.